Джерело:
Бобрицька В.І. Педагогічні умови професійної адаптації молодих фахівців з вищою освітою / В.І. Бобрицька // Освітологічний дискурс: електронне наукове фахове видання. – № 3 (11) 2015. – С. 13-21. (збірник включено до міжнародних науково-метричних баз *РІНЦ, Index Copernicus*)

УДК 378.147:167

Бобрицька Валентина Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітньої політики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ
E-mail: bobrytska@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Анотація. У статті розглядаються особливості професійної адаптації молодих фахівців з вищою освітою; схарактеризовано сукупність обставин (соціально-психологічних, психофізіологічних), що викликають складнощі професійної адаптації фахівців-початківців; обґрунтовано педагогічні умови, що впливають на ефективність перебігу професійної адаптації молодих фахівців, профілюють виникнення дезадаптації та змін у ціннісно-мотиваційному ставленні до вибраної професії.

Ключові слова: професійна адаптація, фахівці з вищою освітою, професійна дезадаптація, педагогічні умови.

Ефективність професійної реалізації фахівців з вищою освітою зумовлені сучасними запитами з боку суспільства, роботодавців, ринку праці тощо. У контексті нових запитів до результативності роботи фахівця-початківця виявляється, що попередній досвід звичних способів його діяльності, набутий у системі вищої освіти, стає неадекватним зміненим умовам. Різниця в організації, завданнях і умовах освітнього процесу у вищій школі та професійною діяльністю створює своєрідний бар'єр, який необхідно подолати молодому фахівцю, щоб бути конкурентним, активно включитися в нові форми роботи, успішно рухатися до мети – професійного й особистісного становлення. Оволодіння новими способами діяльності, входження у новий спосіб життя, звикання до змінених форм організації професійної роботи фахівця-початківця здійснюється у межах тривалого періоду – адаптації. З огляду на це актуальним

є виокремлення й обґрунтування педагогічних умов професійної адаптації фахівців з вищою освітою, що й визначено *метою* цієї наукової розвідки.

Для досягнення мети доцільно, на нашу думку, зосередити увагу на виконанні таких *завдань*: 1) виявити й схарактеризувати особливості професійної адаптації молодих фахівців з вищою освітою; 2) обґрунтувати педагогічні умови, що впливають на ефективність перебігу професійної адаптації молодих фахівців, профілюють виникнення дезадаптації, змін у ціннісно-мотиваційному ставленні до вибраної професії.

На нашу думку, для виконання завдань дослідження доцільно, передусім, визначитися щодо власного розуміння сутності поняття «професійна адаптація фахівців-початківців».

Виявлено, що «адаптація» (лат. adaptatio – пристосування) має досить широке застосування у багатьох фундаментальних і прикладних науках, зокрема, біології, медицині, психології, соціальній педагогіці і застосовується для пояснення сутності низки фізіологічних, соціально-психологічних явищ тощо. У своєму дослідженні ми будемо розглядати процес професійної адаптації фахівців-початківців як активне, творче пристосування до нових умов професійної самореалізації, під час якого у них формуються такі якості, як здатність до раціональної організації професійної діяльності, колективного та особистого режиму праці, дозвілля і побуту, систематичної роботи з професійної самоосвіти й самовиховання, у результаті чого більш сильно виявляється покликання до обраної професії, складаються гармонійні міжособистісні стосунки (у професійному колективі, з роботодавцем), зберігається оптимальний для даної вікової категорії стан здоров'я.

Теоретично значущими для нашого дослідження є висновки учених [2] про те, що найбільш успішно адаптуються у вищому навчальному закладі (ВНЗ) та у професії ті студенти, у яких добре розвинуті такі компоненти особистості:

– мотивація (прагнення успішно виконати поставлені навчально-професійні завдання, інтерес до управлінської праці, прагнення до успіху і розкриття свого менеджерського потенціалу);

– емоційність (відчуття відповідальності, упевненості в собі, в успіху справи, натхнення);

– прагнення до пізнання (розуміння значущості обов'язків, завдань, знання засобів досягнення мети, усвідомлення можливих ситуаційних змін);

– вольові якості (управління собою і мобілізація сил, зосередження на завданні, відвернення від шкідливих чинників, що заважають, подолання невпевненості й сумнівів) [2, с. 312].

У чому ж полягає специфіка процесу професійної адаптації молодих фахівців на початковому етапі їх професійної діяльності? Це довготривале, пасивне звикання, пристосування індивіда до нових умов праці чи активний і керований процес? Здійснимо спробу поглянути на цю проблему з таких точок зору: як процес адаптації впливає на ефективність професійного становлення фахівців-початківців, з одного боку, і які чинники їх способу життя, з іншого, здатні оптимізувати перебіг процесу адаптації з урахуванням змінених умов діяльності, запобігають виникненню дезадаптаційного синдрому під час перших п'яти років роботи, перешкоджають втраті ціннісного ставлення до обраної професії.

Передусім зазначимо, що до дослідження були залучені слухачі Інституту перепідготовки і підвищення кваліфікації Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (68 осіб). Методами вивчення ціннісних вимірів професійної адаптації фахівців з вищою освітою (тих, чий професійний стаж роботи не перевищує п'яти років) було обрано метод бесіди та його різновид – інтерв'ювання. Запитання були спрямовані на з'ясування специфіки організації їх професійної діяльності (навантаження впродовж дня і тижня, режим сну, основні форми проведення вільного часу у будні дні й дозвілля у вихідний день тощо). Бесіда передбачала також оцінювання респондентами

такого параметру як задоволеність своїм професійним вибором. Дослідження здійснювалося впродовж 2013-2014 року.

Було з’ясовано, що зміна звичних підходів до організації діяльності молодих фахівців з вищою освітою у процесі професійної адаптації викликана різними обставинами. Стисло схарактеризуємо їх.

Перший блок обставин, що викликають складнощі професійної адаптації фахівців-початківців, становить комплекс соціально-психологічних проблем, пов'язаних із засвоєнням нової соціальної ролі, дещо зміненими колективними та індивідуальними формами поведінки. Це зумовлено відмінністю характеристик діяльності у ВНЗ від умов професійної роботи, зміненою комунікативною ситуацією, необхідністю самостійної роботи в умовах підвищених навантажень, необхідністю засвоєння нової соціальної ролі у період, коли відбувається професійне становлення особистості та утверджується її ціннісні пріоритети, зміцнюється позитивна мотивація до подальшої професійної реалізації.

Зміна соціального оточення, втрата сформованих на етапі навчання у вищій школі референтних груп, можливості участі в них і, значить, звичних способів комунікації, вимагає від фахівця-початківця додаткових зусиль з формування нової моделі поведінки, яка б забезпечила йому бажану позицію в новому колективі, по можливості психологічно комфортне існування в ньому. У змінених обставинах життя, якими у даному випадку можуть виступати нова комунікативна ситуація, виникнення побудованих на іншій (професійній) основі міжособистісних контактів, від молодого фахівця вимагається не лише вияв певних якостей характеру (відкритості, щирості, доброзичливості тощо), але й наявність механізмів особистісного захисту, готовності до зміни інтересів, мотивацій, установок, стереотипів, цінностей.

Важливо вказати, що ціннісно-мотиваційний аспект адаптації потребує від колишнього студента перебудови звичного стилю поведінки, досягнення більшої гнучкості у спілкуванні, набуття індивідуальних та особистісних ознак відповідно до вимог колективу, що досягається завдяки значним зусиллям із

самовиховання, більш високим рівнем саморегуляції. Логічно, що за таких обставин особистість з часом досягне стану рівноваги, гармонії з внутрішнім і зовнішнім світом, а значить і стану професійної адаптації, котру можна вважати синонімом «норми».

Другим, не менш важливим, аспектом професійної адаптації молодих фахівців, на нашу думку, є зміна звичного стилю життя, режиму праці і відпочинку, збільшення тривалості навантаження, що визначає необхідність призвичаювання до нових умов праці, можливостей і форм організації побуту й дозвілля. Обґрунтуємо свою позицію.

Дані дослідження, одним із завдань якого було виявлення бюджету часу молодих фахівців, свідчать про те, що унормованого часу їм не достатньо, тому 47 респондентів (69,12 %) у вільний від роботи час (обідня перерва, вечірні часи, вихідний день тощо) надолужує недопрацьоване. Значна частка опитаних (52 особи), а це – 76,47%, вважає денне і тижневе навантаження надмірним. Фахівці-початківці стверджують, що для першого року професійної діяльності закономірним явищем стало не лише різке зниження якісних показників працездатності, але й погіршення самопочуття, виникнення стану перевтоми, порушення сну. Зазвичай лише на другому році професійної діяльності відбувається часткове відновлення рівноваги між функціональним станом організму і якісними показниками працездатності.

Самооцінка якості сну, зокрема, одного з його показників – достатності – є важливим показником стану самопочуття індивіда. Недостатність вважається основним порушенням сну. За даними інтерв'ювання майже кожен другий респондент, залучений до опитування, вважає реальну тривалість свого сну недостатньою. Слід зазначити, що тривалість сну суто індивідуальна й залежить від характеру основної діяльності, загального стану організму, віку, особливостей ВНД людини та інших факторів [1, с. 234-235]. За фізіологічними нормами тривалість сну відповідно до віку й характеру діяльності досліджуваного контингенту становить 7 – 8 годин. Як свідчать дані дослідження, тривалість сну у опитаних є недостатнім: найменше (min)

значення – 4,6 години, найвище (max) – 6,1 години. Так, на думку респондентів, недостатність сну пояснюється декількома причинами суб'єктивного й об'єктивного характеру, а саме: 1) значним навантаженням впродовж робочого дня і тижня; 2) виникненням стресових станів, тривожності, пов'язаних із професійною діяльністю, а також ситуацією комунікативної напруженості, пов'язаною із налагодженням професійної співпраці, стосунків у новому колективі; 3) переживаннями особистісного змісту тощо. Проте аналіз відповідей респондентів на запитання: «О котрій годині Ви зазвичай лягаєте спати?» та «О котрій годині Ви звичайно прокидаєтеся?» дав змогу виявити, крім вищеназваних причин, ще й постійне порушення режиму сну, що є одним із показників відсутності навичок здорової організації сну респондентів. Дослідження свідчать, що звичка робити щось приблизно в один і той же час формує так звані динамічні стереотипи (нервові ансамблі), котрі автоматично «вмикаються» у визначений період доби [1, с. 217]. Брак усвідомленого ставлення опитаних до важливості дотримання режимних моментів сну, забезпечення умов (гігієнічних, повітряно-температурних тощо) здорової його організації стоять на заваді профілактики порушень сну, призводять до стану загальної астенізації (виснаження) організму й розвитку порушень здоров'я молодих фахівців з вищою освітою. Як наслідок, специфіка праці і спосіб життя фахівців-початківців є причинами того, що у них доволі часто розвиваються невротичні розлади. За результатами інтерв'ювання виявлено, що особливу групу ризику становлять представники професій системи «людина-людина».

Слід зазначити, що у процесі професійної адаптації відбувається перебудова звичних форм поведінки індивіда, способів організації його побуту та відпочинку [3, с. 155]. Отримані дані свідчать про те, що протягом року впевненість молодих фахівців у необхідності засвоєння раціональних способів організації своєї життєдіяльності зростає. Проте реальний спосіб їх життя свідчить про слабку сформованість навичок раціонального планування вільного часу, культури відпочинку, відсутність варіативності у виборі активних форм проведення дозвілля. І хоча молоді фахівці усвідомлюють, що активні форми

відпочинку є важливим засобом запобігання перевтомі, зниження втоми, відновлення розумової працездатності, нормалізації сну, вони не відводять їм чільного місця у бюджеті свого вільного часу, віддаючи перевагу малорухомим формам його проведення. При цьому, як виявило дослідження, найбільш вразливими до деструктивної дії на професійну працездатність, результативність виконання завдань (доручень) по роботі є представники професій системи «людина-техніка». Узагальнення даних опитування свідчить, що питома вага активних форм проведення вільного часу респондентів становить 25,61 %, а пасивних майже втричі більше – 74,39 %. Крім того, фахівці-початківці визнають, що недостатньо уваги звертають на своє здоров'я, досить часто працюють у випадку нездужання або хвороби, займаються самолікуванням.

Оскільки в теперішній час відчутно виявляється тенденція до персоніфікації стилю життя молодих фахівців з вищою освітою, забезпечення умов їх ефективної професійної діяльності, актуальною є проблема упередження розчарування професією, що на нашу думку, має декілька аспектів. По-перше, до сукупності факторів, що чинять прямий вплив на самопочуття і ціннісне ставлення до професійної діяльності, входять особливості складної і різнопланової професійної діяльності відповідно до її специфіки – тривалість робочого дня, психоемоційна напруга і професійна відповідальність за результат роботи, зростання рівня конкурентності на ринку праці, дотримання постійно зростаючих вимог роботодавців щодо рівня результативності й продуктивності професійної діяльності. У цьому вимірі означеної проблеми має місце раннє виявлення синдрому «професійного вигорання», який учені розглядають як трьохкомпонентну систему, що складається з емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції власних особистісних досягнень [4]. На нашу думку, спроба відгородитися від складнощів професійної адаптації може призвести до того, що зіткнення з реальністю для молодого фахівця матиме травмуючий вплив на його мотиваційну сферу (як наслідок – пошук себе в іншій професії) й психіку,

захисні механізми якої не підготовлені до такого зіткнення. Так само як система імунітету зміцнюється й розвивається при взаємодії з антигенами, так і негативні емоції, які багато в чому визначаються ієрархією професійних цінностей і особистісних мотивів, є чинниками, що активізують захисні механізми нервової системи, а значить загартовують організм, впливають на подолання негативних виявів дезаптаційнго синдрому у молодих фахівців, особливо на першому році професійної діяльності .

Послідовно розв’язуючи завдання дослідження, зазначимо, що психолого-педагогічні аспекти професійної адаптації молодого фахівця з вищою освітою можна виявити через суб’єктивну задоволеність успіхами у професійній діяльності (або, навпаки, розчарування професією) та об’єктивні показники ефективності самореалізації у професії. Для цього проаналізуємо наявність і ступінь вияву кореляційного зв'язку між параметрами «задоволеність професійним вибором» і «ефективність пристосування до нових умов професійної самореалізації» у вчителів-початківців. Як основу для аналізу використаємо розрахунок за коефіцієнтом кореляції Пірсона. Для обробки даних було використано пакет прикладних програм статистичної обробки інформації STATISTICA.

У процесі аналізу даних було встановлено, що у 38 респондентів (55,88 %) виявлено позитивний кореляційний зв'язок між означеними параметрами; у 16 опитаних (23,53 %) – відсутність кореляції або вона слабка; у14 осіб (20,59 %) – негативну кореляцію. Таким чином, процес професійної адаптації у молодих фахівців з вищою освітою зачіпає не лише глибинні процеси життєзабезпечення, що відбуваються на рівні фізіологічних процесів, але й визначає ціннісно-мотиваційне ставлення до вибраної професії.

Отримані під час дослідження дані дають змогу підтвердити низку висловлених вище умовиводів, а також визначити напрями подальших узагальнень. На нашу думку, педагогічними умовами, що впливають на ефективність професійної адаптації молодих фахівців, профілюють виникнення

дезадаптації, змін у ціннісно-мотиваційному ставленні до вибраної професії є такі:

1) усвідомлення молодими фахівцями з вищою освітою сутності професійної адаптації як складного пристосування до нових умов професійної діяльності та багатоаспектного процесу, що стосується не лише їх соціальної, психічної сфери, найважливіших функцій життєзабезпечення, але й професійної самоідентифікації;

2) досягнення достатнього рівня готовності фахівця-початківця до професійної діяльності в умовах зміненої комунікативної ситуації, підвищених навантажень, засвоєння нової соціальної ролі;

3) культивування у себе таких особистісних якостей як витривалість (уміння контролювати події власного життя і впливати на них), самоповага, самоефективність (впевненість професіонала в тому, що він вирішить професійне завдання адекватним для нього способом);

4) формування внутрішнього локусу контролю (схильності індивіда пояснювати виникнення значущих подій в житті завдяки власним зусиллям), що сприятиме оптимізації перебігу процесів професійної адаптації, профілактиці розчарування професією.

До перспективних тем дослідження можна включити такі як визначення теоретичних і прикладних аспектів володіння фахівцями-початківцями широким арсеналом типів копінгу (способів подолання стресових ситуацій). Ці теми й зумовлюють вибір подальших напрямів наукового пошуку автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобрицька В.І. Формування здорового способу життя у майбутніх учителів: монографія / В. І. Бобрицька. – Полтава : ТОВ «Поліграфічний центр «Скайтек», 2006. – 432 с.
2. Чижиков В. М. Теория и практика социокультурного менеджмента [Текст] : учебник / В. М. Чижиков, В. В. Чижиков. – М. : МГУКИ, 2008. – 611 с.
3. Bobrytska V.I. Value measuring of psychophysical adaptation of a teacher-beginner / V. I. Bobrytska // The Strategies of Modern Science Development: International scientific-practical conference. Science Book Publishing House, Yelm, WA, USA, 29-30 March 2013. – P. 153-158. ISBN 978-1-62174.

4. Maslach C., Goldberg J. Prevention of burnout New perspectives // Applied and Preventive psychology, 1998, V. 7, pp. 63 – 74.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Бобрицкая Валентина Ивановна,
доктор педагогических наук, профессор,
профессор кафедры образовательной политики Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, г. Киев
E-mail: bobrytska@ukr.net

Аннотация. В статье рассматриваются особенности профессиональной адаптации молодых специалистов с высшим образованием; дана характеристика совокупности обстоятельств (социально-психологических, психофизиологических), которые вызывают сложности профессиональной адаптации молодых специалистов; обоснованы педагогические условия, влияющие на эффективность протекания профессиональной адаптации молодых специалистов с высшим образованием, профилируют возникновение дезадаптации и изменений в ценностно-мотивационном отношении к избранной профессии.

Ключевые слова: профессиональна адаптация, специалисты с высшим образованием, профессиональная деадаптация, педагогические условия.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL ADAPTATION OF SPECIALISTS WITH HIGHER EDUCATION

Valentyna I. Bobrytska
Doctor of Pedagogy, Professor,
Professor of Department of Educational Politics, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Abstract. The article is devoted to the analyses of the features of professional adaptation of young specialists with higher education; to the determination of the set of circumstances (social and psychological, psycho-physiological) that cause difficulties in professional adaption of specialists-beginners; to the grounding of pedagogical conditions that influence the effectiveness of the process of professional adaptation of young professionals, that profile the appearance of exclusion and changes in value-motivational attitude to the chosen profession.

Keywords: professional adaptation, specialists with higher education, professional exclusion, pedagogical conditions.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bobrytska V.I. Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia u maibutnikh uchyteliv: monohrafiia / V. I. Bobrytska. – Poltava : TOV «Polihrafichnyi tsentr «Skaitek», 2006. – 432 s. (In Ukrainian).

2. Chyzhykov V. M. Teoryia y praktyka sotsyokulturnoho menedzhmenta [Tekst] : uchebnyk / V. M. Chyzhykov, V. V. Chyzhykov. – M. : MHUKY, 2008. – 611 s. (in Russian).
3. Bobrytska V.I. Value measuring of psychophysical adaptation of a teacher-beginner / V. I. Bobrytska // The Strategies of Modern Science Development: International scientific-practical conference. Science Book Publishing House, Yelm, WA, USA, 29-30 March 2013. – P. 153-158. ISBN 978-1-62174. (in English).
4. Maslach C., Goldberg J. Prevention of burnout New perspectives // Applied and Preventive psychology, 1998, V. 7, pp. 63 – 74. (in English)